

ETNOLINGVISTIKA VA LINGVISTIK KLASSIFIKATSIYALASH

Hamzayev Ravshanbek Erkinjon o'g'li

Jizzax Davlat Pedagogika Universiteti Tarix fakulteti 3-bosqich talabasi

Ilmiy rahbar: t.f.n, dots

F.Aqchayev

Annotatsiya *Ushbu maqolada Etnolingvistika deb ataladigan yangi fan tarmog'i tarifi, uning mohiyati va kelib chiqishi, tarixiy rivojlanishi, tilning insoniyat sivilizatsiyasidagi ahamiyati va jahon til oilalarini lingvistik klassifikatsiyalash haqida so'z boradi.*

Kalit So'zlar: *Etnolingvistika, Hindyevropa, roman, german, turkiy, oltoy, tungus, manjur, koreys.*

Аннотация *В данной статье рассматривается определение новой отрасли науки, называемой этнолингвистикой, её сущность и происхождение, историческое развитие, значение языка в человеческой цивилизации и лингвистическая классификация мировых языковых семей.*

Ключевые Слова: *Этнолингвистика, Индоевропейский, романский, германский, тюркский, алтайский, тунгусский, маньчжурский, корейский.*

Annotation *This article discusses the definition of a new branch of science called Ethnolinguistics, its essence and origin, historical development, the significance of language in human civilization, and the linguistic classification of world language families.*

Keywords: *Ethnolinguistics, Indo-European, Romance, Germanic, Turkic, Altaic, Tungusic, Manchu, Korean.*

KIRISH

Etnolingvistika fani (yunon.) - tilshunoslikning etnologiya bilan bog'liq bo'lishi. Etnolingvistika xalq odatlari, tasavvurlari, madaniyati bilan tilning o'zaro aloqasi va ta'sirini o'rganadi. Shuningdek, tilda aks etgan madaniy dalillarni, dini va maxsus tillarni, tabularni, etnik onomastikani va boshqalarni tahlil qiladi. Sayyoramizda yashovchi turli-tuman xalqlarning shakllanishida va ularni farqlashda til ham muhim ahamiyat kasb etadi. Etnolingvistika tilshunoslik nazariyalari ichida paydo bo'lgan keyingi davrlardagi lingvistik oqimdir. Bu oqim tillarni o'rganishni xalq madaniyati, ularning odati bilan bog'liq holatda tekshirishni tavsiya etadi. Haqiqatda bunday nazariya tilshunoslikda yangi nazariya emas, Chunki uning ba'zi nazariy tomonlari V. Gumboldt asarlarida o'z ifodasini topgandir. Gumboldt fikricha, kishilarning predmetlar bilan bo'ladigan munosabati har doim til vositasida namoyon bo'ladi. Etnolingvistlar Gumboldtchilikni yangi davrga moslashtirish bilan shug'ullandilar. Bu oqim dastlab

Germaniyada, hozirgi davrda esa AQSH da shuhrat topadi.

ADABIYOTLAR TAHLILI VA METODOLOGIYA

Etnolingvistika ta'limoti Amerikadagi induslar madaniyatini o'rganish jarayonida vujudga kelgan. Ularning fikricha til va madaniyat keng diapozonga ega bo'lgan fanlar bo'lib u antropologiya bilan birlashadi. Antropologiya insoniyatning va madaniyatning turli formalarini o'rganish bilan birga til formalarini ham

o'rganishi kerak, deydi. Ularcha, til madaniyatning turli formalarini hosil qilishda asosiy vosita hisoblanadi. Bundan tashqari, turli mantiqiy va dunyoqarash kategoriyalarining shakllanishida ham til asosiy rol o'ynaydi.

Ana shu nazariya asosida S. Sepir va B.Uorfning etnolingvistik qarashlaripaydo bo'ldi. E. Sepir (1884-1939) faqat tilshunosgina emas, u antropolog, Amerika, Osiyo, Yevropadagi bir qancha tillarni bilgan va til nazariyasi bilan qiziqqan. Uning "Til" deb atalgan asari 1921-yilda nashr qilingan. Bu asarda uning etnolingvistik qarashlari o'z ifodasini topgandir. U Amerikadagi bir qancha indus tillarini o'rganishda asosiy e'tiborni til hodisalari bilan ijtimoiy faktlarning bir - biriga munosabatini kuzatishga qaratadi. Bundan tashqari, til va madaniyat birligini axtarishga qiziqadi. Uningcha ijtimoiy voqealik va madaniyat ta'sirida bo'lgan kishilar ma'lum konkret til ta'sirida ham bo'ladi. Ma'lum bir til gruppasi ma'lum irqiy va madaniy zonada hukmronlik qiladi. E.Sepirning bu gipotezasini keyinchalik Benjamen Uorf (1897- 1941) davom ettirdi. B. Uorf lingvistika bilan qiziqqan yong'inga qarshi texnika injeneridir. O'zining bo'sh vaqtlarida Amerika induslarining madaniyati bilan qiziqadi va Sepir nazariyalarini o'rganib, antropologiya, filosofiya, lingvistika sohasida bir qancha maqolalarni nashr ettiradi. B. Uorfning fikricha, har bir sharoit voqelik va borliq tillar strukturasi bog'liq ravishda turli ta'sir etadi. Biz o'z tabiatimiz o'z ona tilimiz ko'rsatib bergan yo'nalish bo'yicha yoritamiz. Tildagi kategoriya va formalar dunyo voqealaridan ajralgan holda turadi. Beto'xtov dunyo voqealarini aks ettirganimizda ongimizga ma'lum bo'lgan formalarni tanlab olamiz. Inson qaysi muhitda yashasa o'sha muhit haqida tasavvur qiladi. Uorf ta'kidlaydiki har bir til metafizikaga ega. Tilning mazmuni mavjud bo'lgan madaniyat mazmuniga mos keladi. Sepir va Uorfning etnolingvistik qarashlari va gipotezasi hozirgi Amerika tilshunoslari tomonidan davom ettirilmoqda. Til birligiga qarab ayrim xalqlar, etnik guruhlar aniqlanibgina qolmay, ko'pincha til asosida nom ham beriladi. Dunyo xalqlarining til boyligi juda boy va o'z navbatida juda ham murakkab hisoblanadi. Biroq lingvistik klassifikatsiya bir qator kamchiliklardan ham xoli emas. Jumladan, lingvistik tahlil orqali bir necha tillarda so'zlashuvchi xalqlarni (misol uchun yahudiy larni), yoki oldingi tillaridan farqli tilda so'zlashuvchi etnoslarni (misol uchun irlandlarni) klassifikatsiyalashning ko'plab ijobiy jihatlari mavjud. Avvalo, bunday klassifikatsiyalashni qo'llash natijasida yoki umumiy kelib chiqishiga ega bo'lgan xalqlar yoki uzoq muddat doimiy madaniy-lingvistik aloqada bo'lgan xalqlar bir guruhga kiradi.

NATIJA

Lingvistik tasnif tarixiy-qiyosiy o'rganish orqali aniqlanadi. Qolaversa, etnoslarning turli klassifikatsiyalari orasida etnosning tiliga qarab tasniflash muhim tasniflashlardan biri hisoblanadi. Chunki aynan lingvistik tasniflash orqali ma'lum bir xalqlarning etnik yaqinligi, u yoki bu madaniyatning umumiy asosga ega ekanligi borasida birmuncha aniq tasavvurlar beradi. Dunyo xalqlari til birligi, boyligi va murakkabligiga ko'ra farqlanib turadi. Tadqiqotchi olimlar tomonidan yer yuzida turli etnik guruhlar va jamoalar so'zlashuvchi 6 mingdan ortiq tillar

mavjudligi aniqlangan. Sayyoramizdagi ayrim davlatlardagina (ko'plab Yevropa mamlakatlarida) bitta tilda gaplashishsa, ayrim mamlakatlarda (Nigeriya va Rossiyada) 100 dan ortiq tillarda so'zlashishadi. Hozirda ayrim tillar kelib chiqqan hududidan tashqaridagi keng hududlar bo'ylab yoyilgan. Bu borada misol uchun arab tilini olib ko'radigan bo'lsak, arab tili paydo bo'lgan vaqtda (VII asrdan oldin) undan faqat Arabiston yarim orolining janubidagina yashovchi qabilalar foydalangan bo'lsa, hozir bu tilda Shimoliy Afrika va Janubi-Sharqiy Osiyoda joylashgan juda ko'p xalqlar so'zlashadilar. Yoki ingliz tilini olsak, dastlab unda Britaniya orolining aholisi so'zlashgan bo'lsa, hozir Yevropa va Shimoliy Amerika aholisining beshdan bir qismi, Avstraliya va Yangi Zelandiya xalqlari asosan shu tilda so'zlashadilar. Asl vatani Pireney yarim oroli bo'lgan ispan tili keyinchalik butun Lotin Amerikasiga tarqalgan. Xalqlarni tilga qarab tasniflash mezonlari asosan ikki - til va etnik mansublik prinsiplariga asoslanadi. Umuman olganda, til

insoniyat madaniyatining asosini tashkil etadi. Chunki til tufayli aynan insonga xos maxsus ramzlar orqali ma'lumot uzatiladi. Tilning taraqqiyoti madaniyat taraqqiyoti bilan uzviylikida borgan va yakunida inson shakllangan. U yoki bu tillarning qon-qarindoshligi etnologiya uchun ushbu tillarda so'zlashuvchi madaniyatlarning va xalqlarning yaqinligini namoyoni) tasniflash me'yorlariga solish qiyindir. Shunga qaramay lingvistik qilishi bilan ham ahamiyatlidir. Dunyo xalqlari orasidagi turli til oilalari borasida tadqiqotchi olimlar o'rtasida umumiy qarash mavjud emas. Biroq oxirgi yillardagi ilmiy tadqiqotlar natijalari asosida dunyo xalqlari tillarini quyidagi til oilalariga bo'lish mumkin: Hindoyevropa tillar oilasi - eng ko'p sonli va eng keng tarqalgan til oilasi hisoblanadi. Mazkur oilaga kiruvchi tillarda dunyo aholisining 45 foizi so'zlashadi. Hindoyevropa oilasiga kiruvchi xalqlar Yevropaning katta qismida, Tojikiston, Eron, Afg'oniston, Janubiy Osiyoning shimoliy, janubiy va markaziy hududlarida, Amerika va Avstraliyada yashaydi. O'z navbatida, hindoyevropa tillar oilasi 10 ta guruhga: slavyan, boltiq, nemis, kelt, roman, grek, alban, eron, hindooriy va arman tillar guruhiga bo'linadi. Kartvel til oilasiga mansub kishilar kam sonli bo'lib, faqatgina Gruziya hududidagina yashashadi. Dravidlar oilasi (dunyo aholisining 4 foizi) ga Hindistonning janubida va Shri-Lankaning sharqida yashovchi aholi kiradi. Ushbu til oilasi ham 4 guruhga: markaziy, janubiy, shimoli-sharqiy va shimoli-g'arbiyga (darvit tillarining boshqacha klassifikatsiyasi ham bor) bo'linadi.

MUHOKAMA

Oltoy tillar oilasi (dunyo aholisining 6 foizi). Mazkur tillarda Yevroosiyoning bir-biridan uzilgan mintaqalari - Bolqondan tortib Yapon orollarigacha, Shimoliy muz okeani qirg'oqlaridan tortib Markaziy Osiyo cho'llarigacha bo'lgan hududlarda yashovchi turli xalqlar so'zlashadilar. Ushbu oila 5 ta guruhga: turkiy, mo'g'ul, tungus, manjur va koreys tillaridan iborat. Afraosiyoyo tillari (semit-xamit) oilasi (dunyo aholisining 5 foizi) Shimoliy va Shimoli-Sharqiy Afrikada, Arabiston yarimorolida va unga tutash bo'lgan shimoliy mamlakatlarda: Suriya, Livan, Iordaniya, Iordan daryosining g'arbiy qirg'og'ida, Iroqda hukmron hisoblanadi va 4 ta guruhni: semit, barbar, chad va kushit tillarini

birlashtiradi. Nigero-kordofan oilasida so'zlashuvchi xalqlarga (dunyo aholisining 6 foizi) G'arbiy, Markaziy, Sharqiy va Janubiy Afrikada yashovchi aholi kiradi. Ushbu til oilasi - kongo va kordofan tillariga bo'linadi. Nigero-kordofan tillarida so'zlashuvchi xalqlar yashaydigan mintaqaning shimoliy

hududlarida nil-saxara oilasida gaplashuvchi xalqlar (dunyo aholisining 6 foizi) yashashadi va ular 9 guruhga: Sharqiy Sudan, Markaziy Sudan, bertlar, kunama, saxar, songai, fur, mabang, komuelarga bo'linadi. Kamsonli Shimoliy Kavkaz oilasi (dunyo aholisining 0,1 foizi)ga abxaz-adigeylar va nax-dog'istonliklar kiradi. Hindoyevropa til oilasidan keyingi aholi soniga ko'ra eng ko'p tarqalgan tillar oilasiga sino-tibet tillar oilasi kiradi. Bu tilda dunyo aholisining 23 foizi so'zlashadi. Bu til oilasi Sharqiy, Markaziy, Janubi-Sharqiy Osiyo aholisi va Janubiy Osiyoning shimoliy mintaqalarida yashovchi aholiga mansub. Turli olimlar xitoy-tibet tillar oilasini turli guruhlariga bo'ladi. Ba'zi bir tasnifiy bo'linishga ko'ra ushbu guruhga 13 ta til: xitoy, tibet-birma, kachin, bodo-garo, midju, digaro, miri, jimal, lepcha, shimoliy himolay, nevari, gurung va sharqiy himolay tillari kiradi. Avstroosiyoyo tillari oilasi (dunyo aholisining 1,6 foizi) Janubi-Sharqiy, Janubiy Osiyoda yashaydi va 5 guruhga: mon-kxmer, asliy, nikobar, kxasi, munda tillariga bo'linadi. Myao-yao tillari oilasiga kiruvchi aholining (dunyo aholisining 0,2 foizi) tarqalish hududi juda ham tor bo'lib, Sharqiy Osiyoning janubiy rayonlari va Janubi-Sharqiy Osiyoning shimolidagi xalqlar orasida yoyilgan bo'lib, myao va yao degan tillarga bo'linadi. Janubi-Sharqiy Osiyoda paratay tillari oilasiga kiruvchi xalqlar (dunyo aholisining 1,4 foizi) yashaydi. Ayrim tasniflashlarga ko'ra ushbu oila 6 guruh tillar: tay, kim-suys, ong-be, li, lakk, gelaolardan iborat. Janubi-Sharqiy Osiyoda, Okeaniyada va Tayvanda avstroneziya tillari oilasiga kiruvchi xalqlar yashaydi (dunyo aholisining 5 foizi). Dunyo xalqlarining zamonaviy klassifikatsiyasiga ko'ra ushbu oila 6 guruhga: g'arbiy avstroneziy, sharqiy avstroneziy, atayal, tsou, payvan (oxirgi 3 tasi Tayvandagi kamsonli guruh hisoblanadi) tillariga bo'linadi. Avstraliya tillari oilasi Avstraliya qit'asida saqlanib qolgan kamsonli xalqlarni birlashtiradi. Ushbu til oilasi 22 guruhga bo'linadi. And tillar oilasi (dunyo aholisining 0,3 foizi) hindularning eng yirik oilasi hisoblanadi. Chunki bu tilda Amerika hindularining eng yirik qabilalaridan birikechua qabilasi gaplashadi. Ushbu til oilasiga

And tog'i atrofida yashovchi xalqlar kiradi va 6 guruh: urarina-vaorani, kauapana-saparo, shimoliy, kechua, aymara, janubiyga bo'linadi.

XULOSA

Etnolingvistika – til va madaniyat o'rtasidagi bog'liqlikni o'rganadigan fan sohasi bo'lib, u inson jamiyatining tarixiy, ijtimoiy va madaniy jihatlarini tahlil qilishda muhim ahamiyat kasb etadi. Ushbu fan tili xalqning etnik o'ziga xosligi, dunyoqarashi va tarixiy taraqqiyoti bilan bog'liq holda o'rganadi. Etnolingvistika nafaqat turli xalqlarning lingvistik xususiyatlarini tahlil qiladi, balki ularning madaniy merosi, an'analari va qadriyatlarini ham tadqiq qiladi. Hozirgi kunda etnolingvistik tadqiqotlar turli tillarning kelib chiqishi, rivojlanishi va ularning boshqa tillar bilan aloqalarini chuqurroq tushunishga yordam bermoqda. Shu bilan birga, globalizatsiya sharoitida yo'qolib borayotgan tillarni saqlab qolish va ularning madaniy ahamiyatini aniqlashda ham muhim rol o'ynaydi. Etnolingvistikaning o'rganilishi lingvistik xilma-xillikni tushunish, madaniyatlararo muloqotni rivojlantirish va xalqaro munosabatlarni mustahkamlash uchun muhimdir. Jahon xalqlari tillarini klassifikatsiyalash borasida dunyo tilshunoslari tomonidan qator mulohazalar bildirilgan bo'lib, bunday tarzda klassifikatsiyalashni keng ilmiy jamoatchilik tomonidan to'la e'tirof etilgan qarash, deb bo'lmaydi. Jumladan, hali hanuz barcha olimlar ham turkiy, mo'g'ul va tungus-manjur tillarining genetik umumiyligini tan olmaydilar. Koreys va yapon tillarini izolyatsiyalashgan tillar, deb hisoblovchilar ham bor. Shuningdek, Afrika va Amerika xalqlari tillarini tasniflash borasida ham yakuniy umumiy xulosaga kelinmagan.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR RO'YXATI: (REFERENCES)

- 1) Ashirov, Adhamjon- Etnologiya: o'quv qo'llanma /A . Ashirov; mas'ul muharrirlar: U. Abdullayev, G. Fuzailova;, Nizomiy nomidagi Toshkent davlat pedagogika un-ti. - Toshkent: «Yangi nashr», 2014.
- 2) Karimov.S.A-Tilshunoslik nazariyasi.Samarqand.2012
- 3) Xolmanova.Z.T-Tilshunoslikka kirish.//T.2007
- 4) SAYFULLAYEVA R.R., ABUZALOVA M.Q., MAMADALIYEVA N.S., YULDASHEVA D.N.-Tilshunoslikka kirish.//T.2020
- 5) Hamzayev Ravshanbek- Etnolingvistika va tilshunoslikka oid ba'zi mulohazalar: ilmiy-ommabop risola / London: Globe Edit.2024
- 6). Akchayev, F. (2020). Жиззах воҳаси зиёратгоҳларининг пайдо бўлиши ҳақидаги қарашларда қадимги диний эътиқод излари. Архив Научных Публикаций JSPI.
- 7) Akchayev, F. (2021). Views on the Holying of Stones in Jizzakh Oasis. Scienceweb academic papers collection.
- 8). Akchayev, F., & Kovulov, J. (2021). Shrines with the Wonders of Nature of the Jizzakh Oasis. Annals of the Romanian Society for Cell Biology, 467-473.
- 9). Akchayev, F. (2020). ИНСОН МАЪНАВИЯТИ РИВОЖИДА ТАРИХНИНГ

ЎРНИ. Архив Научных Публикаций JSPI.

10) Akchayev, F. (2020). ЖИЗЗАХ ВОХАСИ АХОЛИСИННИНГ ЗИЁРАТ МАВСУМИ БИЛАН БОҒЛИҚ ҚАРАШЛАРИ. Scienceweb academic papers collection.

11) Akchayev, F. (2019). ЖИЗЗАХ ВОҒАСИНИНГ ТОШЛАР БИЛАН БОҒЛИҚ ҚАДАМЖОЛАРИ ВА УРФ-ОДАТЛАРИ. Scienceweb academic papers collection.

12) Akchayev, F. (2021). ЖИЗЗАХ ВОҒАСИ ЗИЁРАТГОҲЛАРИ ВА ҚАДАМЖОЛАРИ. Scienceweb academic papers collection.

INTERNET SAYTLARI:

- 1)Wikipedia.uz
- 2)Wikipedia.org
- 3)Britannica.com
- 4)ziyonet.com